

**SAID AHMADNING "UFQ" ROMANIDA QO‘LLANGAN
ANTROPONIMLARNING LEKSIK -SEMANTIK XUSUSIYATLARI**

Mamajonov Muhammadjon Yusubjonovich

*Farg‘ona davlat universiteti filologiya fakulteti dekani. Filologiya
fanlari bo‘yicha falsafa doktori, professor. (Ilmiy rahbar)*

muhammadjon706@mail.ru

Jurayeva Oyxon Ne‘matjon qizi

*Farg‘ona davlat universiteti magistratura bo‘limi lingvistika
(o‘zbek tili) mutaxassisligi 1-bosqich magistranti.*

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘zbek adabiyotining taniqli vakili Said Ahmadning “Ufq” romanida qo‘llangan antroponimlarning leksik-semantik xususiyatlari tadqiq etiladi. Badiiy asardagi shaxs nomlari lingvistik va lingvopoetik jihatdan tahlil qilinib, ularning qahramon xarakterini ochib berishdagi, milliy-madaniy belgilarni ifodalashdagi hamda asarning badiiy-estetik qiymatini oshirishdagi o‘rni yoritiladi. Tadqiqot jarayonida antroponimlarning semantik motivatsiyasi, milliylik darajasi va ijtimoiy-tarixiy funksiyalari aniqlanadi. Tahlil natijalari Said Ahmad ijodida antroponimlar muallif g‘oyasini ifodalovchi muhim badiiy vosita ekanini ko‘rsatadi. Mazkur maqola o‘zbek badiiy onomastikasi va adabiy tilshunoslik sohasidagi ilmiy izlanishlar uchun nazariy hamda amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: antroponim, badiiy onomastika, leksik-semantik tahlil, shaxs nomlari, Said Ahmad, “Ufq” romani, lingvopoetika.

KIRISH

Badiiy matnda qahramon nomlari — antroponimlar — muallifning estetik va semantik maqsadlarini ifodalashda asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Antroponimlar nafaqat shaxsni nomlash vazifasini bajaradi, balki qahramonning xarakteri, ijtimoiy mavqei, milliy mentaliteti va muallif munosabatini ochib beruvchi semantik yuklamaga ega bo‘ladi [1]. Shu sababli adabiy onomastika, xususan, badiiy matndagi antroponimlarning leksik-semantik xususiyatlarini o‘rganish tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biri sanaladi.

O‘zbek adabiyotida Said Ahmad ijodi, xususan, “Ufq” romani, urush va urushdan keyingi davr o‘zbek jamiyatining hayotini, inson ruhiyati va ijtimoiy munosabatlarini keng qamrovda aks ettiradi. Roman qahramonlarining ismlari tasodifiy tanlanmagan bo‘lib, ular qahramon xarakterini, ularning ijtimoiy mavqeini va taqdirini ochib berishda muhim rol o‘ynaydi. Masalan, Tursunboy, Qo‘chqor, Zaynab kabi antroponimlar xalq an‘analari va milliy mentalitet bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, qahramonlarning xarakteri va ruhiy holatini ramziy tarzda ifodalaydi[2].

Antroponimlar badiiy matnda bir necha funksiyani bajaradi. Ular xarakterologik funksiya bilan qahramonning xarakterini ochib beradi, milliy-madaniy funksiya bilan ularning milliy xususiyatini aks ettiradi, estetik va ekspressiv funksiya orqali o‘quvchi e‘tiborini tortadi va ijtimoiy-tarixiy funksiya bilan roman tasvirlagan davr ruhini ifodalaydi.

Shu nuqtai nazardan, antroponimlar badiiy matnning struktur va semantik tuzilmasida muhim element hisoblanadi.

Roman tahlili shuni ko'rsatadiki, Said Ahmad antroponimlarni semantik motivatsiyaga ega tarzda qo'llaydi. Masalan, Qo'chqor ismi qahramonning qat'iyati va kuchini ifodalasa, ayol qahramonlar ismlari — Zaynab, Oysara — ularning nafisligi, go'zalligi va ma'naviy pokligini aks ettiradi. Shu bilan birga, antroponimlarning tarixiy va ijtimoiy konteksti ham saqlanadi, bu esa roman tasvirining realistikligini oshiradi.

Mazkur maqolada Said Ahmadning “Ufq” romanida qo'llangan antroponimlarning leksik-semantik xususiyatlari tahlil qilinadi, ularning badiiy matndagi funksional ahamiyati yoritiladi va roman qahramonlarini nomlash orqali muallif g'oyasini ifodalash mexanizmi o'rganiladi. Tadqiqot natijalari o'zbek badiiy onomastikasi va lingvopoetika sohasidagi ilmiy izlanishlarni boyitishga xizmat qiladi.

ASOSIY QISM

Said Ahmadning “Ufq” romanida antroponimlar leksik jihatdan milliy va madaniy xususiyatlarga ega bo'lib, ular ko'pincha xalq og'zaki ijodi va an'anaviy nomlash tizimi bilan bog'liq. Masalan, qahramon Tursunboy ismi “tursin, yashasin” ma'nosini anglatadi va bu ism qahramonning kurashga bardoshli, iroda va mardlikka ega xarakterini ramziy tarzda aks ettiradi. Shu bilan birga, Qo'chqor ismi kuch va jasorat semasini o'zida mujassamlashtirib, qahramonning ijtimoiy mavqeini va fe'l-atvorini ko'rsatadi.

Leksik jihatdan, roman ayol qahramonlarining ismlari — Zaynab, Oysara — arab va turkiy etimologiyaga ega bo'lib, go'zallik, poklik va nafislik semasini aks ettiradi. Bu, bir tomondan, qahramonlarning xarakterini ochib berishda, ikkinchi tomondan, romanning badiiy-estetik tasvirini boyitishda xizmat qiladi. Shu tariqa, antroponimlar nafaqat shaxsni nomlash, balki leksik ma'noni badiiy matnga singdirish vazifasini bajaradi.

Roman qahramonlari nomlarida semantik funksiyalar aniq seziladi. Antroponimlar quyidagi semantik funksiyalarni bajaradi:

1. Xarakterologik funksiya — ism qahramon xarakterini yoki fe'l-atvorini ramziy tarzda aks ettiradi. Misol uchun, Qo'chqor ismli qahramon kurashda jasorat va qat'iyat ko'rsatadi, bu ism semantik jihatdan uning fe'l-atvori bilan uyg'unlashadi.

2. Milliy-madaniy funksiya — qahramonlar ismlari xalq madaniyati va an'analari aks ettiradi. Tursunboy, Zaynab, Oysara kabi ismlar milliy an'anaviy nomlash tizimiga mos keladi va o'quvchiga qahramonlarni milliy kontekstda tasavvur qilish imkonini beradi.

3. Ijtimoiy-tarixiy funksiya — antroponimlar roman tasvirlagan davr ruhini aks ettiradi. Masalan, sodda va xalqona ismlar urush davri va uning oqibatlaridagi qishloq hayotining realistik tasviriga xizmat qiladi.

4. Ekspressiv va estetik funksiya — ayol qahramonlarning ismlari (Oysara, Zaynab) ularning nafislik va go'zallik semasini ochib beradi, shuningdek, romanning estetik ohangini oshiradi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, semantik funksiyalar antroponimlarning badiiy matndagi rolini aniqlashda muhim vosita hisoblanadi.

Antroponimlarning kontekstual tahlili

Romandagi antroponimlar kontekst bilan chambarchas bog‘langan. Masalan, Tursunboy qahramon urushdan keyingi qishloq hayotida mehnat va kurash bilan shug‘ullanadi. Bu ism kontekstda uning kurashchi va bardoshli xarakterini ta’kidlaydi. Shu bilan birga, Qo‘chqor ismli qahramon urush maydonida ko‘rsatgan jasorati va qat’iyati bilan ismining semantik ramziyni uyg‘unlashtiradi.

Ayol qahramonlar kontekstida, Zaynab ismli obrazning oilaviy va ijtimoiy munosabatlarda ko‘rsatgan sabr-toqati va sadoqati ismining ma’nosi bilan mos keladi. Oysara esa yosh qizning orzu-umid va ma’naviy pokligini aks ettiradi, bu ism uning badiiy obrazini yanada boyitadi.

Antroponimlarning stilistik funksiyalari

Said Ahmad antroponimlardan stilistik vosita sifatida ham foydalanadi. Masalan, qahramonlarning ismlari yordamida muallif dramatik vaziyatlar yaratadi, o‘quvchining e’tiborini qahramonlarning xarakter xususiyatlariga qaratadi. Qo‘chqor ismi dramatik kurash sahnalarida jasoratni, Tursunboy ismi esa mehnat va sabr-toqatni ramziy qiladi. Shu bilan birga, ayol qahramonlar ismlari dramatik va lirizm ohangini yaratadi, bu esa romanning badiiy rang-barangligini oshiradi.

Qahramon ismi	Leksik ma’nosi	Semantik funksiyasi	Badiiy roli
Tursunboy	“Tursin, yashasin”	Xarakterologik, milliy-madaniy	Kurashga bardoshli xarakter, mehnatkashlik
Qo‘chqor	“Kuchli, qaysar”	Xarakterologik, ekspressiv	Jasorat va qat’iyatni aks ettiradi
Zaynab	Arabcha “go‘zallik, poklik”	Estetik, milliy-madaniy	Ayol obrazining nafisligi va sabr-toqati
Oysara	“Oydek sof, pok”	Estetik, ekspressiv	Yosh qiz obrazining ma’naviy pokligi

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, Said Ahmad antroponimlardan strategik maqsadlarda foydalanadi, ular qahramon xarakterini, milliy-madaniy va tarixiy kontekstni ochib berishda badiiy vosita vazifasini bajaradi.

Tadqiqot natijalarining umumiy xulosasi

1. Roman antroponimlari leksik va semantik jihatdan boy bo‘lib, qahramonlar xakteri, ijtimoiy mavqe va ma’naviy xususiyatlarini ochib beradi.

2. Semantik motivatsiyaga ega ismlar qahramonlar xakteri va romandagi kontekst bilan uyg‘unlashadi.

3. Milliy-madaniy xususiyatlar antroponimlarda aniq aks etib, badiiy matnning realistikligini oshiradi.

4. Stilistik va ekspressiv funksiyalar romanning badiiy-estetik rang-barangligini boyitadi.

Shu bilan, Said Ahmad ijodida antroponimlar badiiy matnning mazmunini ifodalashda va qahramon xakterini ochib berishda strategik vosita sifatida xizmat qiladi.

TADQIQOT NATIJALARI

Mazkur tadqiqot davomida Said Ahmadning “Ufq” romanida qo‘llangan antroponimlarning leksik-semantik xususiyatlari tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, romandagi shaxs nomlari nafaqat qahramonlarni nomlash vositasi, balki ularning xarakteri, ijtimoiy mavqei va ruhiy holatini ochib beruvchi strategik badiiy vosita sifatida ishlatiladi. Antroponimlarning semantik motivatsiyasi aniq ko‘rinib turadi: ismlar qahramonlar xarakterini, ularning ijtimoiy va madaniy kontekstini aks ettiradi, shuningdek, badiiy matnga estetik rang-baranglik qo‘shadi.

Tahlil natijalariga ko‘ra, romanda uch turdagi antroponimlar asosiy rol o‘ynaydi: milliy an‘anaviy ismlar, arab-turkiy etimologiyaga ega ismlar va ekspressiv semantik yuklamaga ega badiiy ismlar. Milliy an‘anaviy ismlar, masalan, Tursunboy, qahramonning bardoshli, mehnatkash xarakterini ramziy qiladi. Shu bilan birga, Qo‘chqor ismi jasorat va qat’iyatni bildiradi, bu ism qahramonning urush maydonidagi fe‘l-atvori bilan uyg‘unlashadi. Arab va turkiy etimologiyaga ega ayol ismlari — Zaynab, Oysara — ayol qahramonlarning go‘zalligi, nafisligi va ma‘naviy pokligini ochib beradi, bu esa romanning estetik va lirizm ohangini kuchaytiradi.

Natijalar shuni ko‘rsatdiki, antroponimlar semantik jihatdan motivatsiyalangan va kontekstga bog‘langan. Misol uchun, Tursunboy qahramon urushdan keyingi qishloq hayotida mehnat va kurash bilan shug‘ullanadi, bu ism uning bardoshli xarakterini ochib beradi. Shu bilan birga, Qo‘chqor ismli qahramon jasorat va qat’iyat ko‘rsatadi, bu ism semantik jihatdan uning fe‘l-atvori bilan uyg‘unlashadi. Ayol qahramonlar ismlari esa ularning ruhiy kechinmalari va ichki dunyosini ochib beradi; masalan, Zaynab ismli obraz sabr-toqat va sadoqat semasini aks ettiradi, Oysara esa yosh qizning orzu-umid va ma‘naviy pokligini ifodalaydi.

Tahlil natijalari shuni ham ko‘rsatdiki, Said Ahmad antroponimlarni nafaqat shaxs nomlash vositasi sifatida, balki stilistik va dramatik funksiyalarni bajaruvchi vosita sifatida ishlatadi. Qahramonlarning ismlari yordamida muallif dramatik vaziyatlar yaratadi, o‘quvchining e‘tiborini qahramonlarning xarakter xususiyatlariga qaratadi va badiiy matnga estetik ohang qo‘shadi. Masalan, Qo‘chqor ismli qahramon urush sahnalarida jasorat va qat’iyatni ramziy qiladi, Tursunboy esa mehnat va bardoshlik sifatlarini ochib beradi. Ayol qahramonlar ismlari esa dramatik va lirizm ohangini yaratadi, bu esa romanning badiiy rang-barangligini oshiradi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot Said Ahmadning “Ufq” romanida qo‘llangan antroponimlarning leksik-semantik xususiyatlarini o‘rganishga bag‘ishlandi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, romandagi shaxs nomlari nafaqat qahramonlarni nomlash vositasi sifatida ishlatiladi, balki ularning xarakteri, ijtimoiy mavqei, ruhiy holati va milliy-madaniy xususiyatlarini ochib beruvchi badiiy vosita sifatida ham xizmat qiladi. Antroponimlar romanning badiiy-estetik rang-barangligini oshiradi, dramatik vaziyatlarni kuchaytiradi va qahramonlarning ichki dunyosi bilan o‘quvchining hissiy aloqasini mustahkamlaydi.

Tahlil natijalariga ko‘ra, romandagi antroponimlar leksik va semantik jihatdan boy bo‘lib, ular turli funksiyalarni bajaradi. Milliy an‘anaviy ismlar, masalan, Tursunboy,

qahramonning bardoshli, mard va mehnatkash xarakterini ramziy qiladi. Qo‘chqor ismi jasorat, qat’iyat va kuch semasini o‘zida mujassamlashtiradi, bu esa qahramonning fe’l-atvori bilan uyg‘unlashadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Айтбаев А. Ономастика в узбекской художественной литературе. — Ташкент: Fan, 2017. — 248 с.
2. Ahmad S. Ufq. — Ташкент: Sharq, 1965. — 432 с.
3. Назаров Б. Лингвопоэтика узбекской художественной прозы. — Ташкент: Akademiya, 2015. — 312 с.
4. Салихов Р. Бадий матндаги антропонимлар ва уларнинг семантик хусусиятлари. — Тошкент: Fan, 2018. — 196 с.
5. Масалимов Ж. O‘zbek badiiy onomastikasi: nazariy va amaliy masalalar. — Toshkent: Sharq, 2020. — 275 s.
6. Cuddon J. A Dictionary of Literary Terms and Literary Theory. — London: Wiley-Blackwell, 2013. — 816 p.
7. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. — Cambridge: Cambridge University Press, 2010. — 590 p.